

Feltámadás

Nagy Imre és társainak újratemetése előtt a New York-i magyar főkonzul felkereste arizonai otthonában Pongrácz Gergelyt, a Corvin-közi ötvenhatosok egyik parancsnokát. Addig unszolta, hogy a szimbolikus eseményen vegyen részt, míg a bajszos felkelő keresetlen szavakkal közölte: „Öt kommunista temetésére nem megyek haza. Majd ha többieket is elföldelik.” Krassó György egykori párttag vasmunkás, a Rádió ostroma és a fegyveres harcok résztvevője, tíz év börtönre ítélt, majd a közgazdaságtanból ledoktorált, 1985-ig rendőri felügyelet alá helyezett ellenzéki londoni emigrációjából a temetésre ugyan eljött, de óriási csalódásként élte meg. Már akkor óvta a szervezőket a hamisítástól s egy újabb kommunista mitológia létrehozásától. Megdöbben, hogy a koporsók mellett jórészt azok tolonganak, akik ötvenhatot évtizedekig ellenforradalomnak titulálták, részt vettek a megtorlásban és a pártállam működtetésében. Még a Történelmi Igazságtétel Bizottság (TIB) alapító tagja, a botcsinálta mártír Vásárhelyi Miklós jelenléte is csupán azoknak szúrt szemet, akik tudták, hogy a Nagy Imrét és társait halálos ítélettel sújtó pernek nemcsak vádlottja, hanem koronatanúja is volt. Míg a többieket kivétel nélkül felkötötték, Vásárhelyi öt évet kapott, melyből hármat kellett letöltenie. Szabadulása után csekély kitérővel lektor, újságíró, az MTA Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, végül a MAFILM dramaturgja, tehát semmiképp sem a rezsim üldözöttje lett (végül az SZDSZ országgyűlési képviselőjévé és a Soros Alapítvány elnökévé avanszált). Ez a jelenség az akkor huszonhat éves Orbán Viktor figyelmét sem kerülte el – beszédében utalt rá –, amivel megalapozta a pártkorifeusok utódainak és az ún. balliberálisok máig nem csituló gyűlöletét.

Az eseményre 1989. június 16-án, napfényes időben került sor. Profán ellentétékeként a Shakespeare-drámát idéző gyászleples koporsóknak, a komor muzsikának, Sinkovits Imre, Mensáros László, Rékasi Károly, Orosz Helga hangján az áldozatok felsorolásának és a Múcsarnok pilonjain lobogó fáklýáknak. Szél

WODIANER-NEMESSURI ZOLTÁN (1948) író, forgatókönyvíró, kommunikációs szakértő. Legutóbbi regénye: *Végvidék* (1561–1569). (Hitel Könyvműhely, 2012).

nem fújt, az ég nem könnyezett, köd sem szitált, csak a tömeg hullámzott, bámulta a díszleteket és a szónokok ábrázatát. Némelyeket a Hősök terére a borzongás vitte: beavatkozik-e a rendőrség? Volt, akit a szertartás érdekelt, de a többség inkább az MSZMP szimbolikus elhantolására volt kíváncsi, csekély elégtételül annak, hogy rokonaikat, barátaikat kivégezték vagy bebörtönözték, őket meggyötörték vagy az érvényesüléstől örökre megfosztották, gyermekeiket a továbbtanulástól eltiltották, majd évtizedeken át félelemben, hazugságban és szűkösködésben kellett élniük. Aznap az ég nem sötétült el, eső nem hullott, a zászlók lustán csapkodtak, az embereken Orbán Viktor beszédéig méla közöny lett úrrá, vagy csöndes öröm: hát eljutottunk idáig? A jólöltözöttek ismerős arcok után kutattak, míg a kopottak, a megfáradtak, ötvenhat hősei magányosan vagy kisebb csoportokban tébláboltak és értetlenül szemlélődtek. A díszlet egyszerre volt felemelő és kommunista gyászszertartásra hajazó, komor pravoszláv istentiszteletre és népünnepélyre emlékeztető. Ott és akkor sokan vágytak elégtételre, még többen az engedélyezett politikai előadásra. Azt jelképezték a meghívott egyházi személyek is: Jelenits István piarista szerzetes, Harmati Béla evangélikus püspök, Iványi Gábor metodista és Dobner Győző baptista lelkészek, végül Raj Tamás főrabbi. Az emlékezés nekem színpadiasnak tűnt, holott egyike voltam a megmozdulás rendezőinek. Hittel és meggyőződéssel vállaltam, végül elfogott a szomorúság. Általános iskolai osztálytársam húszévesen kivégzett víz-gáz-fűtésszerelő bátyjára s egy cimborám hentes apjára gondoltam, aki azért kapott öt évet, mert a Móricz Zsigmond körtéri felkelőknek pár karika kolbászt és szalonnát adott (az árukat később a vállalatnak maradéktalanul befizette, így derült fény „tevőleges részvételére az ellenforradalomban”). Barátomat az iskolából kiközösítették, gimnáziumba nem vették fel, végül remek képességei ellenére gépkocsivezető-oktatónak állt. Eszembe jutottak azok a budai szomszédok, akik családotul Nyugatra menekültek, s erre az alkalomra sem mertek – vagy nem akartak – hazajönni. Még valami eszembe jutott. Szintén az utolsó pillanatban került sor Lezsák Sándor és Kis János SZDSZ-elnök tárgyalására. Arról volt szó, az eseményhez melyik párt hány karszalagos rendezőt állít. A rendőrség távol maradt, így hát a méltóságteljes megemlékezésért a felelősséget a szervezőknek kellett vállalniuk. A rövid megbeszélést követően megjött Lezsák. Körülvettük és vártuk a beszámolót. Sándor nem a bőbeszédűségéről híres. Az elhangzottakat a következőképp adta elő:

Lezsák: Az MDF ott lesz. Eljönnek a vidékiek is. Ti hány rendezőt adtok?

Kis (büszkén): Legalább húszat! Na és ti?

Lezsák (csöndesen): Két-három százat.

Végül annyian jelentkeztünk, hogy nem mindenkinek jutott karszalag. A helyszínen kiderült, semmi szükség ránk, de hordtuk a papírcsíkot szorgosan mint afféle kései nemzetőrök. Borús gondolataim ellenére szolgálattévőnek véltem magam. Nem első ízben éreztem: a jó oldalon állok, az útnak azon a felén, mely elvezet a szabadsághoz, a határon túli magyarság befogadásához, az Európába visszatéréshez, a Nyugat méltányos viselkedéséhez, a társadalom megbékélé-

séhez, főbb kérdésekben objektív nemzeti emlékezethez, a versengő pártok programalapú működéséhez, mindahhoz, amire az akkori MDF jó példával szolgált. Voltak feszültségek, de a szellemi mozgalomból párttá szervezett Fórum hármassága: a népiek, a kereszténydemokraták és a nemzeti szabadelvűek szakadása még nem sötétítette el a láthatárt. Már akkor süvöltött az antiszemitizmus és az állampárti kollaboráció vádja, majd az ún. *Pozsgay–Bíró-paktum* legendája, de a rágalmakat legtöbbször egy csekélyke pesti belvárosi kör feszkelődésének hittük. Kevesen gyanítottuk, hogy ezek az állítások nemcsak a hazai közbeszédet csúfítják, de eljutnak a vágyott Európába és a tengerentúlra, s már a kezdet kezdetén óriási erőket fordítanak az MDF ellen. Nem sejtettük, hogy a Nyugat által szorgalmazott békés átmenet és a törvényesség (vagyis a pártállami vezetők büntetlensége) csupán részben szolgálja a földrész biztonságát és a magyarok nyugalalmát. Csurka István, a párt alelnöke azt mondta: „Sebaj, golyófogónak jó leszek.” Piacszerzés, az állami vagyon eltulajdonítása, a helyi komprádor burzsoázia megteremtése, rettenetes múltú figurák, ügyészek, vérbírák, hóhérok, tartótisztek, ügynökök, kis- és nagyszabású tolvajok tisztára mosása a történetekben mind szerepet játszott, míg Nagy Imre és társai emlékére lobogtak a fáklyák, zúgtak a harangok, dübörögtek a hangfalak. A tömeg mélabúsan vagy csöpp izgalommal tipródott a Hősök terén.

Nem voltam vátesz.

Közkatoná lettem, kadét, legfeljebb altiszt a rendszerváltók önkéntes hadseregében. Egy részük hamarosan dezertált, vagy eleve beépített hálózati személyként tapodtat se mozdult. Az ügynöksereg végezte a dolgát a pártokban, a történelmi egyházakban és a föltámasztott régi egyesületekben a Vitézi Rendtől a Cserkészmozgalomig. Főképp azokban a körökben buzgólkodtak, amelyekben megvolt a szándék és valamelyest a képesség is az átalakulás méltányos levezényléséhez. Nagy Imre és társainak újratemetésén már látszott, hogy a nyugati haracstóke képviselői és szimpla kalandorok, a magyar emigrációba delegált jelentgetők, álforradalmárok, hivatásos lelkesedők, agitátorok s a fél évszázados elnyomásért bosszút lihegők mind a Hősök terén lesnek a konkra vagy legalább a hatalom egy szeletkéjére. Nem a „mezei” párttagok s az MSZMP-ben a nemzeti kultúráért és a közjóért munkálkodók rondítottak az emlékező sokaságba, hanem a bosszúvágy örültjei, a csalók és a haszonlesők. Azok, akik egyik napról a másikra váltak mellveregető pártonkívüliekké. Mintha arra volnának büszkék, hogy nem loptak zsebórát.

Ám a valóban megaláozottak és megszorítottak, az egykori szabadságharcosok, az elüzöttek, a kivégzettek testvérei, nagyszülei, apjuk-anyjuk, egyszóval a rendszer üldözöttei és árván, siváran fölcseperedettjei csöndben ácsorogtak, és mindvégig az eltávozottakra emlékeztek. Azt reméltem, ők a többség – és ma is ebben bizakodom. Mi tagadás, unatkoztam, míg sor nem került Orbán Viktor beszédére. Annak is megvan az előzménye, amiről kevesen tudnak, s amit sokáig övezett hallgatás. A történetek véletlen tanúja voltam, s bár nem tulajdonítottam az aggályoknak túlzott jelentőséget, gyakran eszembe jutott – később.

Jött az MDF néhány vezetője, és izgatottan tárgyalták: Orbán Viktor provokatív beszédre készül, amit a szervezőkkel nem egyeztetett. Valahogy meg kell akadályozni. A félelmet ösztönözhetette jó szándék is, hisz az országban egy teljes szovjet hadsereg állomásozott, de tudvalevő: lapításból, a közakarát elkenéséből sose született valódi változás. Három hónappal a munkásörtség megszüntetése, két évvel az oroszok kivonulása, több mint egy évvel Antall József és Für Lajos kezdeményezése, a Varsói Szerződés és a KGST feloszlásának szorgalmazása előtt egyesek számára a várható Orbán-beszéd vakmerőnek, a szabad választásokat veszélyeztető, a visszarendeződést kockáztató agresszív kísérletnek tűnt. Másokat nem felelősség vezérelt, hanem sunyiság, politikai irigység, a „nekünk miért nem jutott eszünkbe?” attitűd, helyezkedés, irtózás a tiszta beszédétől és egyéb megfontolások. Ezeket véltem felfedezni némelyek arcán, de kihallottam a suttogóra fogott hangokból is. S még azt, hogy velünk, rendezőkkel veretnék a csalánt.

Egyetlen ember küldte el a sápitózókat. Az, akitől a nemzetiszín karszalagokat kaptuk, aki csoportunkat a térre hívta és vezette: Lezsák Sándor. Később szervezte az ún. taxisblokádi elleni tüntetést, a menet élén ballagott, és a Himnuszot ő kezdte énekelni. Tőle hallottuk, hogy minket, radikálisokat, az egykori MDF-kampánycsapatot a „mérésékelték” *lápi kurucoknak* csúfolják.

Emlékezésem az enyémmé, ezért engedtessek meg, hogy a történekről úgy számoljak be, ahogy bennem rögzült. Tán nem az egyetlen vagyok, aki az Orbán-beszédet úgy idézi föl, ahogy elhangzott s amilyen lelkesítő hatással járt. Nem véletlen, hogy a huszonhat éves jogász szavait a balosok a későbbiekhez hasonlítják, és azt állítják, akkor szerelmesült a sikerbe, ma is az a szónoklat vezérli és készteti harcoss retorikára.¹ Ostobaság, kivált, ha Orbánnak az Európa Parlamentben, alacsonyan szállongó, üvöltöző ellenfeleivel folytatott vitáira gondolunk. Ott és akkor higgadtan érvelt – ahogy sok más alkalommal –, de 1989 júliusában nem erre volt szükség. Egy nemzet legjobbjai akarátát kellett képviselnie – és ő eleget tett annak. Hasonló szellemben jóval később hangzott el Antall József miniszterelnök elhíresült mondata: „Ha az oroszok leveszik a bilincseinket, kezét nyújtunk.”

A demonstráció egy nem túl rokonszenves indokát az Ellenzéki Kerekasztal SZDSZ-delegáltja, Tölgyessy Péter fogalmazta meg. Arra hivatkozott, meg kell mutatni, hogy az EKA mekkora támogatottsággal rendelkezik. Ez nem több és nem kevesebb, mint az áldozatok hasznosítása a politikai vegykonyhán. Az efféle érv hamar kicsorbul, hisz egy hónappal később Kádár János temetésén százezer gyászoló jelent meg, azaz a miniszterelnök gyilkosát ugyanannyian siratták, mint Nagy Imrét. Feltehető: a kétféle sokaság jókora átfedést mutatott. Bőven voltak, akik mindkét szertartáson tiszteletüket tették. Az év tavaszán többek közt e jelenséget megtapasztalva írta elhíresült versét, az *Áttingált márciust* Döbrentei Kornél. Hajszálpontos látletéből érdemes idézni: „Uramisten, meny-

1 hvg.hu, 2013. okt. 9.

nyi csapodár kokárda, / nemzeti színre játszik a régi gárda, / s míg jó szokás szerint / törvényt tisztelni int / cinkelt pakliból oszt, nem veszhet a parti, / minden gesztenyét magának kapar ki, / meghamisul s tisztátalan lesz az ünnep / hogy cafrangos hazafiként előtűnnek: / renegát hontiprók, / sorsunkba rondítók, / a vörösen fújtató demokratikus / terrorlegények, meghitt jelszavuk a kuss, / tegnapi kardlapozók, a halállisták / ihletői és a lárpurlár szadisták, / az ultrabalator / s a vadbarom vallató, / testvércsiszár, spicli, magyarkodnak bátran / és más gonosztevők, bírói talárban.”

A balfélen és attól szélsőjobbra sokan kicsinylik Pozsgay Imre szembefordulását állampárti tevékenységével, s hogy ötvenhatot népfölkeléssé nyilvánította, holott annak híján nem kerül sor a temetésre. Egy ideig titokban maradt volna, hogy Nagy Imrét Borbíró Piroska névvel lökték jeltelen sírba, arccal a gödör felé. Ám a drapériás koporsók nem csupán a kegyelet szimbólumaként szolgáltak. Megmutatták, hogy a bűn nem évül el, ha a büntetés várat is magára – vagy épp elmarad, mert elmossa az idő és a politikai érdek. Tölgyessytől és másoktól is tudjuk: a búcsúztatást sokféle szempont befolyásolta, többek közt az indulatok levezetése és valamiféle felmérés: hányan emlékeznek a forradalomra?

A közkatonáknak nem jutott ünnepélyes gyász. Az áldozatok ezrei közül egyvalakit fektettek jelképes koporsóba: az ötvenhatos ifjút. Tán ez az Orbánbeszéd leghatásosabb és legigazabb mondata: „... azért nem csupán egy legyilkolt fiatal, hanem a miénk, hisz ki tudja, hány évünk fekszik benne.” Majd hazaküldte a szovjeteket, s ezzel váltotta ki a legnagyobb riadalmat. Megtévesztettek és hazugok ma azt állítják: a csapatkivonás eldöntött kérdés volt. Ki-ki értékelje úgy, ahogy akarja, mindenesetre tény: létezett a Szovjetunió, a „béketábor” és a berlini fal. Sokan hittük, az újratemetés abból is kiver egy téglát.

Úgy lett.

Miközben a Nyugat habozott, politikusai sütögették a pecsenyéjüket, a német egységről az amerikaiak, a britek és a franciák hallani sem akartak. Úgy tudom, az USA budapesti nagykövetsége óvott a nyilvános szertartástól is. A szovjetek nem kifogásolták, mert a birodalom addigra recsegett-ropogott, továbbá (ismeretem szerint) Nagy Imre kivégzéséhez nem ők ragaszkodtak, hanem Kádár, Walter Ulbricht és a többi pártvezér. Mihail Gorbacsov a ceremóniát magyar belügynek tartotta, s azt is a peresztrojka eredményeként könyvelte el. Csupán Grósz Károly, Fejtő György és a keményvonalasok ragaszkodtak körömszakadtáig ötvenhat elutasításához, mert az állampárti (fél)diktatúra abból nyerte legitimitását. Jól látták, hogy az újratemetést követően többé semmi sem ugyanaz, ami volt, s hogy attól fogva a rendszer összeomlása csupán idő kérdése. Úgy hiszem, az érlelődő változásnak a megmozdulás ezzel tette a legnagyobb szolgálatot. Sokan ott és akkor hitték el, hogy van esély a szabad választásokra. Senki sem tudja, a Hősök terén hányan ismerték fel, hogy a szovjetek előbb-utóbb kivonulnak, de megnyílt az út a szervezkedéshez, a nemzetépítéshez s főképp ahhoz, hogy a múltat ki-ki úgy értékelje, ahogy akarja – és úgy is emlékezzen rá.

A temetés főhőse

Nagy Imre leánya, Erzsébet az évfordulós alkalmak során Horn Gyulával és az MSZP korifeusaival közösen koszorúzott. Azzal róttá le kegyeletét, aki karhatalmistaként részt vett a Nyugati (Marx) téri tüntetés szétverésében, majd a megtorlásban és a rendszer megszilárdításában. Ismeretes, Horn később azzal mentegette magát, hogy bátyját a felkelők végezték ki, holott a haláleset okozója egy részeg szovjet teherautósofőr. „A Gyula” soha nem tagadta ötvenhatos múltját (bár a Honvédelmi Minisztériumból ellopatta a szolgálati lapot), tevőleges részvételéért az ország tönkretételében nem kért bocsánatot, majd a legutolsó pillanatban végrehajtott fordulatát ünnepeltette. Nagy Erzsébet megengedő viselkedésén csak azok csodálkoznak, akik nem ismerik apja múltját és a közeget, melyben a kislány fölcseperedett és elvtársaira talált. A különös anyagból gyúrt kommunisták egymástól sose távolodnak el. Erről a magatartásról eszembe jut egy ellenpélda. A Batthyány család tagjai Lajos elődük kivégzését soha nem bocsájtották meg a Habsburgoknak, holott kései utódaikat a kivégzés miatt eszükbe se jut felelőssé tenni. Batthyány Bálint erről csak annyit mondott: „Nem lehet egyszerre tisztelegni a miniszterelnök emléke előtt, és kezet rázni egy Habsburggal.” Bálint sose vonta kétségbe dr. Habsburg-Lotharingiai Ottó emberi-politikai kiválóságát. Tudja, hogy Batthyány Lajos az udvarhoz mindvégig lojális volt, Széchenyihez hasonlóan a magyarsághoz is, de a halál árnyékában sem hunyászkodott meg. A törökverő humanista Boldizsárhoz, Ádám országos főkapitányhoz, Károly vezértábornagyhoz, László herceghez, a szegények orvosához és a többi jeles Batthyányhoz méltó tisztességgel fogadta az elmúlást. Ugyanez elmondható Tisza Istvánról és Nagy Imréről is.

Anélkül, hogy a miniszterelnök emlékét sérteni kívánnám, a halálos ítélet vállalását célszerű árnyaltan megközelíteni, másképp az áldozatból képregényhőst rajzolgatnánk. Nagy Imre mindvégig elkötelezett kommunista volt. A parlament erkélyéről a tüntetőkhöz intézett szózatát azzal kezdte: „Kedves elvtársak!” Csak akkor fordított – zavartan –, amikor lehurrogták. Utolsó rádióbeszédében pedig valótlanul állított: „Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével.” Miközben jól tudta, a hadsereg szétzüllött, fegyvereit lerakta, a kormánytagok elmenekültek (az egyetlen kivétel Bibó István), az utcán csak a pesti srácok, pár ezer férfi és asszony küzd. Azt is tudnia kellett, az ellenállásra nincs esély. 1916 őszétől 1921. június elejéig, később 1930-tól 1944-ig Oroszországban, majd a Szovjetunióban élt – azaz közel 19 éven át –, ezért a sztálini terrort és a szovjet hadsereg túlerijét nála jobban senki sem ismerhette. 1945-től megtapasztalta a Népbíróság ítélezési gyakorlatát, a Rajk-pert és a számtalan justizmordot, mindazt a hitványságot, amit a hatalmi harc során a kommunisták mások és önmaguk ellen követtek el, s ami vérözönnel, Recskkel és kitelepítéssel szennyezi a Rákosi-diktatúrát. Gyaníthatta, mit sem számítanak az ígéretnek, hisz Rajk és Kádár is annak reményében vallott, hogy futni hagyják. A kérdés tehát az: volt-e veszténivalója Nagy Imrének?

Sose derül ki.

Az élet, kivált ha kalandos és felívelő, reményt a végsőkig tartogat. Nem tudni, Snagovban a lemondás végett hogyan győzködték, miféle biztosítékot kínáltak és milyen jövőt festegettek. Ám a hatvankét esztendő, fáradt, beteg öregember nem hitt az irgalomban, nem is hihetett, hisz a bolsevikok közt maga sem irgalmazott. Gimnáziumi tanulmányait félbehagyta, géplakatos lett, tisztviselő, majd szakszervezeti aktivista, felső kereskedelmi iskolát végzett, a háború kitörésekor bezupált, végül géppuskás az orosz fronton. Kisgyermekként református hittant biflázott, mi több, harctéri sebesülését és felgyógyulását követően eljárt a pravoszláv templomba. Megtanult oroszul, a hadifogságban Szibériába került, állítólag részt vett a cári család kiirtásában, 1918 tavaszán belépett a Vörös Gárdába, 1920-ban az Oroszországi Kommunista (bolsevik) Pártba, 1921-ben csekista² kiképzésben részesült, azután hazatért, és biztosítási tisztviselő lett Kaposváron. A szocdemek Somogy megyei titkárúkká választották, kizárták, majd csatlakozott az illegális KMP-vezette szocialistákhoz, s ott is megyei vezető. Megszakításokkal három évet töltött börtönben, kiszabadult, újra becsukták, hamarosan Bécsbe költözött, de sűrűn hazalátogatott. 1930-ban távozott a Szovjetunióba. Ott élt 1944. december elejéig. Akkor kötelezte el magát a bolsevik internacionalizmus mellett. Moszkvában a Komintern és a nemzetközi Lenin Iskola munkatársaként és vezetőségi tagjaként dolgozott. Kun Béla a pártból kizáratta, majd visszavették. A háborúban rövid ideig tagja a szovjet felderítésnek, később a moszkvai rádió magyar szerkesztője, végül Rákosi és Gerő társaságában Sztálinnal, Molotovval és Dimitrovval a Kremlben folytatott tárgyalások résztvevője. Históriaja addig is eseménydús, de siker, kudarc és újabb siker csak később köszönt Nagy Imrére igazán.

44-ben a debreceni ideiglenes kormány földművelésügyi minisztere, 45-ben az MKP Politikai Bizottság és a Központi Vezetőség tagja, a Tildy-kormány belügyminisztere, majd az országgyűlés elnöke. Nevéhez fűződik a Pallavicini örgrófok pusztaszeri uradalmában megkezdett földosztás, melyet a következőképp indokolt: „...célja, hogy valóra váltsa a magyar földműves nép évszázados álmát és birtokába adja ősi jussát, a földet.” Nagy Imre vegyes életútjára – akár a többi idealistáéra – jellemző, s e kétségtelen érdemét beárnyékolja, majdhogynem megsemmisíti: 1950-ben éllelmezési miniszterként ő volt az ún. kötelező beszolgáltatás (más szóval a „padlóössprés”), vagyis az intézményes fosztogatás legfőbb irányítója. Szava nem volt a kitelepítés ellen, holott annak áldozatai közt jócskán akadtak földművesek, állattenyésztők, molnárok és falusi szatócsok. Sztálin halálakor követelte a hóhér emlékének törvénybe iktatását, tagja volt a Moszkvába menesztett delegációnak, majd a véres kezű Lavrentyij Berija parancsára Rákosi neki adta át a miniszterelnöki tisztet. Újabb fordulat: hazatérésekor kijelentette, hogy a rendszer letért a marxista-leninista útról, és rendőrállammá vált. Kormányprogramja számos ésszerű intézkedést valósított meg, köztük részleges amnesztiát, a kitelepítés és az internálás megszüntetését,

2 Cseka, Államvédelmi Bizottság

a tsz-ekből kilépés megkönnyítését, az élelmiszerárak csökkentését, a vallásüldözés enyhítését, s ami a legfőbb: az addig önálló ÁVH-t belügyminisztériumi felügyelet alá vonta. Volt mit jóvátennie. Igyekezett is a maga módján, a rendszer keretei és saját korlátai között. Félértelmiségi habitusa vakhitben és megalkuvásban, felelős viselkedésben és jószándékban egyaránt bővelkedett. Ebben különbözik gyűlöletes emlékü kortársaitól.

A történelem fintora, hogy bár szovjet utasításra, de Kádár János mégiscsak neki köszönhette a börtönből szabadulását. A *Szabad Nép* hasábjain ronggyá olvasott cikkében Nagy Imre hozta nyilvánosságra, hogy az elítélt kommunisták ártatlanok voltak, ő teremtette meg Pozsgay Imre politikai otthonát, a Hazafias Népfrontot, majd szívinfarktuson esett át, és házi őrizetbe került. Végül Rákosiék Mihail Szuszlov ideológiai titkár parancsára összes tisztségétől megfosztották (egyetemi katedrájáról is). Ezután „pártserű önkritikát” gyakorolt, amit a Politikai Bizottság nem fogadott el. Ismét saját elvtársai tűszává vált, végül kizárták a pártból. 56 nyarán visszavették, de addigra az ún. pártellenzék vezére lett. Még egy kacskaringó: 56. október 22-én a forradalmat előkészítő műegyetemisták nagygyűlésre hívták, de a felkérést elutasította.

Az elvhű kommunistát pártjaiból háromszor lökték ki – de nem pusztították el. Minden esetben sikerült talpra állnia és a ranglétrán még magasabbra jutnia. Ebben szerepet játszhatott szegényparaszti származása, külleme, ízes magyar tájszólása, többé-kevésbé konfliktuskerülő magatartása, netán az is, hogy a pártvezetés nem zsidó káderei közé tartozott. Mindmáig az egykori reformkommunisták, a népi baloldal és az újsütetű demokraták hőse és hivatkozási alapja annak ellenére, hogy történelmi helyét nem az életút, hanem a Kádár-féle vezetés elutasítása és a kivégzés, vagyis a végpont határozza meg. Legvégül mint 56 miniszterelnöke vált jelképpé, jóllehet a forradalmat nem ő irányította, és az áldozatoknak is csupán egyike volt. E tekintetben össze sem hasonlítható az események másik jelképével, Mindszenty József hercegprímással, akit kora ifjúságától haláláig számtalan megnyilvánulása hitelesített, többek közt legendás munkabírása, szociális érzékenysége, nemzethűsége, megingathatatlan hite (ha kellett, a Szentszékkal is szembefordult), a fajgyűlölet elvetése, végül emigrációja során a magyarság és a kitelepített svábság istápolása.

A mártírok sorsa szimbólummá farigcsálásuk akkor is, ha nem egészen illelnek a pantheonba. Mind a tömegnek, mind a politikai mozgalmaknak emlékműre, szoborra, dicsőítő versre, évfordulóra van szükségük, hogy átéljék elődeik vagy saját ifjúságuk nagy pillanatát, s hogy legyen mire hivatkozniuk. Évezredes szokás, hogy a modellek díszsír helyét és bronzba öntött vagy márványba faragott alakját nem a valóság, hanem a politika, illetve a nosztalgiából fakadó emlékezés határozza meg. Gondolom, így járt Nagy Imre is. Nem ő az egyetlen a felállított, eltávolított, majd visszahelyezett figurák közt, vagyis azok közt, akiknek pályafutását enyhén szólva sem övezi közmegegyezés. Ehhez elegendő a pufajkás Horn Gyula nemrég leleplezett mellszobrára gondolnunk, és arra, hogy avatói eljárnak Nagy Imréhez, főlemlegetik és sűrűn hivatkoznak rá. A ki-

végzett miniszterelnököt bizonyára nem lepné meg. Az alma nem gurul meszsze a fájától, hisz ő is annak a tövében maradt. Az állampárt utódai és vagyona megöröklői tán kivételek?

Nem azok.

Csupán teszik a dolgukat. Koszorúznak Horn Gyulánál, Nagy Imrénél is.

Varga Tamás 1996-ban avatott remek szobra jelképiségében felettébb kifejező. Maga a helyszín is, mivel az 1919-es vörösterror áldozatai emlékművének a helyére állították. A hídon álló miniszterelnök a Parlament felé pillant, ahol házelnöként, végül pár napon át másodjára is kormányfóként munkálkodott. A híd azt a bürüt ábrázolja, melyen átkelni a politikusnak nem adatott meg. Abban sem vagyok bizonyos, félig átjutott-e, holott történelmietlen maga a feltevés, hiszen életét és elmúlását a korszakból és az eseményekből kiragadni nem illő és nem is szabad. Bár az utókor mérlegel, az ítélet legyen méltányos. A halál a tévedést, a hibát, a gyalázatot elmossa, hát még a végső nagy pillanat, az áldozatvállalás perce, amikor névlegesen vagy ténylegesen még volna választás. Nem véletlen állapítják meg évszázadok óta egyházi és világi bírák: a büntetéssel a bűn eltöröltetik. A meggyőződésből és jobbító szándékból fakadó bűn kivált, másképp a változtatás óhajának és a változásnak nem lenne értelme. Erre gondolva érdemes idézni Nagy Imrének az utolsó szó jogán elhangzott rövid beszédéből: „Igen tisztelt bíróság! Bizonyításra nem került sor, de bízom az ügy és az anyag ismeretében. Sorsomat a nemzet kezébe teszem. Védelmemre semmit felhozni nem kívánok. Várom az ítéletet.”

Nagy Imre mives, de puritán felfogású, az épített környezetbe illő, szimbolikájában találó szobrát a köztéri emlékművek félmúltjából sem szabad kiragadni. A szoborállítás Magyarországon az 1867-es kiegyezés után honosodott meg. A későbbiekhez képest azzal a nem csekély különbséggel, hogy az ábrázolt személyek nem osztották meg a társadalmat. A műveket senki sem akarta ledönteni vagy elköltöztetni. Nem vitatták, hogy Andrassy Gyula gróf szobrot érdemel, de az erős indulatokkal övezett Tisza István kétszeres életnagyságú alakját sem kifogásolta senki. Nem övezte felháborodás Mária Teréziát, Erzsébet királynét, a magyarutáló Savoyai Jenőt, az államférfi, hittudós, egyben irgalmatlan törvénykező Werbőczy Istvánt, a török kései vazallusát, Thököly Imrét és más bonyolult személyiségeket. A korszakot inkább jellemzi, hogy a magyar történelem legméltányosabb békeszerződését kieszközölő Károlyi Sándor kuruc generális, a szatmári fegyvernyugvás jelese, a közkegyelem és a birtokháborítatlanság diplomatája II. Rákóczi Ferenc fejedelem, Bercsényi Miklós, Bottyán János, Jávorka Ádám és mások árnyékában nemhogy emlékművet, de még egy síkátort sem kaphatott. Hosszú ideig Festetics György és Széchenyi István szobrára is várni kellett, miközben nem volt település, ahol Kossuthnak nem jutott legalább egy zsákutca. A bolsevik forradalom után – egyházi mintára – az írástudatlan muzsikok kedvéért Lenin ösztönözte az ipari méretű szoborgyártást. Trockij azt írta: „Vizuális barázdát akarunk hasítani az emberek emlékezetébe.”

A többit tudjuk.

Istennek és az alkotónak hála a Nagy Imre-kompozíció nem hasít esztétikai érzékünkbe. Közösségileg is vállalható. Ezért nem okoz kint, lelkiismeretfurdalást, haragot a koszorúzás, legfeljebb felemás érzést kelt. No de a legtöbbször gyatra háborús emlékművek, a kálváriák és más szakrális faragványok kivételével jóformán nincs alkotás és ábrázolt személyiség, amely és aki egyaránt dicsérendő. A Nagy Imrének állított szobor a politika műve, de maga is politikai jelenség, pártmunkás és agitátor, egyik vezetője, majd áldozata annak a rendszernek, amely létrejöttéért élete végéig munkálkodott. Mártírja lett az ötvenhatos forradalomnak, annak a hosszabb távon sorsfordító megmozdulásnak, amely élére sodorták az események. Saját elvtársai okozták a vesztét. A sors kegyes volt hozzá, mert nem kellett megélnie, hogy az ország más utat és más vezetőt választ. Múltját, eszméit a bitó árnyékában sem tagadta meg, de nem mentegetőzött és nem fordult azok ellen, akik a kormányfői székbe taszigálták. Hitem szerint ezért van helye a Vértanúk terén és a nemzeti pantheonban.

Tetemrehívás és újjáéledés

A tetszhalott nemzet feltámadásának nem a legelső megnyilvánulása Nagy Imre és társai újratemetése. Az esemény ugyan erkölcsi ítélszék elé állította a kormányfő gyilkosait s az egész Kádár-korszakot, de többé-kevésbé 56 (újra)értelmezésére és a végtisztesség megadására szorítkozott. Politikai gesztus és főhajtás, egyben annak próbája, lehetséges-e a nemzetet a lyukas zászló alatt egyesíteni. Akkor úgy tűnt, menni fog, de hamar kiderült: az istenadta nép nem szertartásokban keresi és találja meg a boldogulását. Ahányan voltunk, annyifélek lettünk más-más emlékezettel, szóhasználattal, eszmei kötődéssel, egyéni, családi és csoportos szocializációval, kultúrával, életstratégiákkal és egyébekkel. Írástudó értelmiségiek kedvenc foglalatossága a társadalmi megosztottság fölpanaszolása, miközben pontosan tudják: a törésvonalak nem a rendszerváltozáskor keletkeztek. Habsburg-török orientáció, kuruc-labanc ellentét, nyelvújítás és annak elutasítása, az 1867-es kiegyezéshez viszonyulás, népiek és urbánusok küzdelmei mind arra utalnak, hogy a kibékíthetetlen ellentét magából a történelemből és az emberi sokféleségből fakad. Ritkán gondolunk arra, hogy a magyar múlt legsikeresebb időszaka, a Reformkor néhány tucat kiválóság műve. Kevesen voltak az 1848. márciusi ifjak, az első világháború végén legtovább kitartó Székely Hadosztály katonái, végül 56-ban a pesti srácok. A polgári radikálisok, a bolsevik élcsapat, a nyilasok és a kommunisták ugyancsak elenyésző kisebbség volt a hatalom erőszakos átvételéig, s a párttagság csak annak birtokában kezdett (rohamosan) szaporodni.

Vannak a résztvevők világnézetétől független ellenállást kiváltó események is, amelyek hatásosabban porítják az ancien régime-et, mint a forradalmár megnyilvánulások. A társadalom veszélyérzete sohasem aluszik, legfőljebb szunynyad. Magyarországon 56 után a rendszert nyíltan megkérdőjelező, a Bős-nagy-

marosi vízierőmű ellen tiltakozó tömegtüntetés volt a legelső 1989 májusában (majd szeptemberben és októberben), köztük június 27-én az erdélyi falurombolás elutasítása. Előbbi abban is kivételes, hogy először jött létre határokon átívelő mozgalom, osztrák–(cseh)szlovák–magyar élőlánc formájában. Németh Miklós kormányfő az irdatlan tájromboló építkezés munkálatait végül felfüggesztette, ezzel a megmozdulásoknak szinte zöld utat adott. A tüntetés jelmondata: Szavazz a Dunára! jelezte, hogy a szabad választás immár nemcsak lehetséges, hanem kívánatos, az Erdély-tüntetés pedig azt érzékeltette, hogy a magyarság nem feledi Trianont, dacára a fél évszázados agyimosásnak. Végül az is nemzetközivé vált, mert Nicolae Ceaușescu hagymázás elképzelése, tizenháromezer, zömében magyar, székely és szász kistelepülés elpusztítása nemcsak Magyarországot riasztotta, hanem az amerikai magyar emigrációt és Nyugat-Európát is.

Nagy Imre és társai kihantolása és újratemetésük csupán egy, bár jelentős mérföldköve a rendszerváltozás folyamatának. A kezdeteket néhányan az 1980-ban szamizdatként megjelent Bibó-émlékkönyv kiadásához, mások a már akkor sokszínű ellenzéki értelmiség 1985-ben létrejött monori találkozójához, megint mások az 1987-ben szervezett első lakiteleki gyűléshez kapcsolják. Magam utóbbi tartom a legjelentősebbnek és valóban sorsfordítónak, mert akkor váltak el egymástól véglegesen a posztmarxista „nyugatosok”, azaz a későbbi liberálisok, az MSZMP-zárvány és szocialista utódaik, a korszerű népben-nemzetben gondolkodók és a „harmadikutások”, hívők és ateisták, mérsékeltek és radikálisok, röviden a valódi változtatásra képesek és arra képtelenek. Húsz év kellett ahhoz, hogy egy széles merítésű néppárt – a FIDESZ-KDNP – megerősödjön és kiforrja magát, de kellett hozzá a felsorolt előzmények is.

Nem tudni, mennyire tekinti viszonyítási pontnak 56-ot, Nagy Imre újratemetését és emléke ápolását a magyar társadalom. Bizonyára megosztott ebben is, mint bármi másban. A legutóbbi választás újra fölfedte, hogy mindegyik párt, mozgalom és politikai szakkör képes maga köré csápoló hőscincéreket gyűjtögetni, más kérdés, mekkora számban és mennyire elkötelezetten. Az ingadozók és a szavazástól rendszeresen távol maradók tömegei egyrészt közönyre, másrészt arra mutatnak, hogy elvetik a szimbolikus politizálást. Márpedig Nagy Imre jelkép a javából, bár személyét illetően kirajzolódnak a közmegegyezés kontúrjai. Végül is miért ne? Szemere Bertalan, a távollétében halálra ítélt miniszterelnök, elkötelezett hazafi, közíró és emigráns olyannyira szembekevert Kossuth Lajossal, hogy „Politikai jellemrajzok” című munkájában nemcsak őt, a forradalom és szabadságharc legtöbb vezetőjét keményen bírálta, és alaposan lehúzta róluk a keresztvizet. Ehhez képest, ha nem is egyforma hőfokon, de ápoljuk mind Szemere, mind Kossuth emlékét. A kérdés ma már nem az: Nagy Imre vagy Pongrácz Gergely? – hanem hogy ki volt forradalmár, ki muszkavezető, ki az, aki kullancsként kapaszkodik ötvenhatba, s kik azok, akiknek Nagy Imre nem ürügy és hivatkozási alap, hanem kivégzett kormányfő a mártír magyar miniszterelnökök sorában, aki legvégül az eseményekkel azonosulást választotta, ha más lehetősége nem is igazán volt.

A sokat látott klasszicista Hősök terét igazodási pontként annyian és annyiféle célra használták, hogy csöppet se csodálkoznék, ha az arkangyal és a szoborgaléria alakjai undorral fordulnának el. A Tanácskormány alatt vörös drapériával fődtek, majd Eucharisztikus világtalálkozó, nemzetközi cserkészparádé, díszszemle, május elsejei felvonulás és az ún. Forradalmi Ifjúsági Napok színtere, később a Vitézi Rend gyűlhelye a Hősök Napján. 1991. augusztus 20-án itt mutatta be szentmiséjét II. János Pál pápa, végül a magyar jobbközép (csékély részben a nemzeti radikálisok) megmozdulásai és a Nemzeti Vágtá kedvelt színterévé vált. Mondhatni, a baloldal a Hősök terét fél évszázad után végleg elvesztette. Nemcsak azért, mert felében-harmadában sem képes megtölteni, hanem mert a tér arculata és szerkezete más szellemiséget sugall. A két múzeum közt a balfél és liberális csoportjai a nemzeti oldallal közösen utoljára a Nagy Imre-temetésen vettek részt, de az a nézetkülönbségeket elfedő egyszeri és megismételhetetlen ceremónia volt.

Könyveknek, politikai személyiségeknek és szobroknak egyaránt megvan a sorsuk. A Hősök terén a Tanácskormány Gábriel arkangyalt obeliszkké csúfította, és Marx Károly hétméteres gipszalakját helyezte elé, egyben eltávolította a Habsburg-királyok: II. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József szobrát (utóbbit kalapáccsal szétzúzták, akár a szlovák kommunisták Mária Terézia pozsonyi emlékművét). A két világháború között visszakerültek, majd a Habsburg-uralkodókat Bocskai István, Bethlen Gábor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos váltotta. Szerencse, hogy az emlékező buzgalom Nagy Imre szobrát nem helyezte a történelmi alakok közé.

A Hősök terén ma sétálgatók közt keveseknek jut eszébe Nagy Imre és társai ravatala. Úgy hiszem, azért, mert az eltelt negyedszázad forrongásai, a visszarendeződés és a gyökeres változás eseményei a díszleteket elsodorták vagy túlhaladták, jobban mondva a nagy nemzeti vitrinbe süllyesztették. Lesz megemlékezés jócskán minden egyes évfordulón, de azok már az e célra létrehozott emlékműhöz és a róla elnevezett Mártírok teréhez kötődnek. Az sem véletlen, hogy mostanában alig pár száz ember verődik össze a pártok és állami vezetők szíves jelenlétével megtisztelt ceremónián. Még kevesebben mennek el Nagy Imre sírjához és emléktáblával jelölt budai házához, mert azok baloldali kegyhelyekké torzultak. Úgy hiszem, a kivégzett miniszterelnök mementója azért nem tud 56 jelképévé magasztosulni, mert egyesek számára vállalhatatlan bolsevik, másoknak reformkommunista, az emberséges (állam)szocializmus és a népi gondolat megtestesítője, az elnyomással szembe forduló vezető jelképe és Kádárhoz hasonló apafigura.

Tán egyvalamiben maradéktalanul egyetérthetünk. Nagy Imre szerepvállalása és kivégzése nélkül 56 megítélése nem volna az, ami. Kétségtelen, az újratemetés lendületet adott a rendszerváltozásnak. Fölbátorította az embereket, és megnyugvásra készítette az áldozatok bolygó lelkét sirató, emléküket őrizgető harcostársakat, mindazokat, akik a politikai gyilkosságok eltagadásába vagy azok meghamisításába sose fognak beletörődni.